

مرکز مشهد

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

بررسی ابعاد عرفانی در دیوان عبدالرحمان جامی

استاد راهنما:

دکتر حسن بساک

استاد مشاور:

دکتر محمد جواد عرفانی

به کوشش:

محمد ابراهیم نصیری جامی

پاییز ۱۳۸۹

صَلَاةُ الْإِسْلَامِ

دانشگاه پیام نور

مرکز مشهد

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

بررسی ابعاد عرفانی در دیوان عبدالرحمان جامی

استاد راهنما:

دکتر حسن بساک

استاد مشاور:

دکتر محمد جواد عرفانی

به کوشش:

محمد ابراهیم نصیری جامی

پاییز ۱۳۸۹

باسم تعالی

تصویب نامه پایان نامه

تاریخ: ۱۳۸۹/۹/۹

شماره: ۰۸۱۰/۲۷۳۴۱

پایان نامه تحت عنوان: « بررسی ابعاد عرفانی در دیوان عبدالرحمان جامی »

که توسط آقای محمد ابراهیم نصیری جامی به شماره دانشجویی: ۸۷۰۰۰۲۴۳۵ در مرکز مشهد

تهیه و به هیأت داوران ارائه گردیده است مورد تأیید می باشد.

ع

درجه ارزشیابی: عا

نمره: ۱۸

تاریخ دفاع: ۱۳۸۹/۹/۷

اعضای هیأت داوران:

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیأت داوران	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه/موسسه	امضاء
۱	آقای دکتر حسن بساک	استاد راهنما	استادیار	پیام نور مرکز مشهد	
۲	آقای دکتر محمد جواد عرفانی بیضایی	استاد مشاور	استادیار	پیام نور مرکز مشهد	
۳	آقای دکتر جلیل مسعودی فرد	استاد داور	استادیار	پیام نور مرکز بجنورد	
۴	آقای محمد باقر اولیایی	نماینده گروه امور آموزشی		پیام نور مرکز مشهد	

اینجانب محمد ابراهیم نصیری جامی دانشجوی ورودی سال ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته‌ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و مأخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده‌ام، بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد بر عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود.

دانشجو تأیید می‌نماید که مطالب مندرج در این پایان نامه نتیجه تحقیقات خودش می‌باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است.

محمد ابراهیم نصیری جامی

۱۳۸۹/۹/۷

اینجانب محمد ابراهیم نصیری جامی دانشجوی ورودی سال ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی گواهی می‌نمایم چنانچه بر اساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار مقاله، کتاب، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب، و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم.

محمد ابراهیم نصیری جامی

۱۳۸۹/۹/۷

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد.

آذر ۱۳۸۹

تقدیم به روح پدر و مادرم:

آن شقایق‌های سرخ سرنگون

تشکر و قدردانی

«کی شود در نظر خرده شناس منتهی سلسله‌ی شکر و سپاس»

جامی

حمد و سپاس به پیشگاه یزدان پاک

در آغاز این پژوهش وظیفه می‌دانم که مراتب سپاس و قدردانی خویش را ابراز نمایم از:

- استاد راهنمای ارجمند جناب آقای دکتر حسن بساک که راهنمایی‌های ارزنده‌ی ایشان این کار را به سرانجام رسانید .

- استاد مشاور گرامی جناب آقای دکتر محمد جواد عرفانی بیضایی که از رهنمودهای ایشان بسیار سود جستهم.

- کلیه اساتید فرزانه دانشگاه پیام نور مرکز مشهد که افتخار شاگردیشان مایه‌ی مباهاتم می‌باشد.

- برادر بزرگوارم جناب آقای دکتر حسن نصیری جامی که ذوق مطالعه و تفحص در آثار جامی را در من برانگیخت و از رهنمودهای ارزنده‌ی ایشان نیز بی‌نصیب نبودم.

- کلیه‌ی دوستان و هم‌کلاسی‌های خوبم که مرا یار و یاور بودند.

- همسر صبور و مهربانم که به سرانجام رسیدن این مرحله ازتحصیل را وام‌دار مروّت و مدارای اویم.

چکیده:

جامی بزرگترین شاعر و ادیب قرن نهم، نه تنها در شعر بلکه در علوم دین و فلسفه نیز مهارتی به سزا داشته و از این حیث در میان دیگر شعرا مقام حائز اهمیت دارد. او از باب قدرتی که در درک و شرح اصطلاحات عرفان و تصوف به نظم و نثر داشت، عرفان ایرانی را که در عهد وی رو به ابتدال می‌رفت، در پایه و اساسی عالمانه نگاه داشت.

جوهر افکار فلسفی - عرفانی عبدالرحمان را نظریه‌ی وحدت وجودی تشکیل می‌دهد که در اواخر دهه‌ی هفتم سده نهم هجری بزرگ‌ترین دغدغه‌اش شناخت آراء و آثار ابن عربی بوده و از آن تاریخ به بعد زبان او شدیداً تحت تاثیر واژگان و اصطلاحات ابن عربی، رشد یافته و می‌توان دریافت که در فضای اندیشه او چیزی جز ذهن و زبان ابن عربی حضور ندارد.

از خصایص قرن نهم انتشار عقاید متصوفه است، به گونه‌ای که در سراسر مملکت تیموریان بساط ارشاد گسترده شد و صوفیه یکی از طبقات مهم اجتماع گشتند. از این رو گرایش جامی به صوفیان نقشبندی، طریقه خواجگان نقشبندی را تکمیل کرده و وجهه علمی آن طریقت را مهیا ساخت.

در این تحقیق علاوه بر بررسی عرفان و تصوف در عصر جامی، احوال، مقامات، هفت وادی عرفانی، نظریه وجودی و وحدت وجودی جامی و طریقت نقشبندی در دیوان وی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

کلید واژه: عبدالرحمان جامی، دیوان، احوال، مقامات، وحدت وجود، نقشبندی، عرفان

فهرست مطالب

۱-۷	مقدمه
۳	بیان مسأله تحقیق
۴	سوالات پژوهش
۴	فرضیه‌ها
۶	سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۸	فصل اول : کلیاتی در باب زندگی عبدالرحمان جامی
۸	۱-۱ تولد
۹	۲-۱ طفولیت و تحصیل
۱۰	۳-۱ ازدواج و میان‌سالی
۱۱	۴-۱ فوت
۱۳	۵-۱ تصوف جامی
۱۴	۶-۱ جامی و معرفی مشایخ
۱۵	۷-۱ جامی و شیخی‌گری
۱۵	۸-۱ مذهب و اعتقادات
۱۷	۹-۱ آثار جامی
۲۰	۱۰-۱ قالبهای اشعار جامی
۲۴	فصل دوم: عرفان و تصوف در روزگار جامی
۲۴	۱-۲ پیشینه عرفان و تصوف در ادبیات فارسی

۲۶	۲-۲ تحول لفظ و معنی در عرفان
۲۸	۳-۲ رمز و استعاره در بیان عارفان
۲۹	۴-۲ پیوند عرفان و تصوف با شعر و ادب
۳۲	فصل سوم: وادی‌های هفت‌گانه و ذکر احوال و مقامات عرفانی
۳۳	۱-۳ وادی‌های هفت‌گانه
۳۳	۲-۳ طلب
۳۶	۳-۳ عشق و نگرش جامی به آن
۴۰	۱-۳-۳ عشق قدیم است
۴۱	۲-۳-۳ عشق یعنی رهایی
۴۱	۳-۳-۳ عشق فیض الهی است
۴۲	۴-۳-۳ عشق و پیر
۴۲	۵-۳-۳ عشق در دفتر ننگجد
۴۲	۶-۳-۳ عشق مجازی گذرگاه عشق حقیقی
۴۳	۷-۳-۳ اشتقاق عاشق و معشوق
۴۴	۸-۳-۳ جامی عشق را فرض راه می‌داند
۴۵	۹-۳-۳ عشق و عقل
۴۷	۱۰-۳-۳ زاهد و عشق
۴۸	۱۱-۳-۳ عشق بخششی الهی است
۴۹	۱۲-۳-۳ عشق، رمزی است و رای تقریر و بیان
۴۹	۱۳-۳-۳ مذهب عشق
۵۰	۱۴-۳-۳ عشق هدایتگر راه است
۵۰	۴-۳ معرفت

۵۱	۵-۳ استغنا
۵۳	۶-۳ توحید
۵۵	۷-۳ حیرت
۵۶	۸-۳ فنا فی الله

فصل چهارم : مقامات و بررسی آن در دیوان عبدالرحمان جامی

۶۰	۱-۴ توبه
۶۲	۱-۴ - ۱ توبه عشق
۶۳	۱-۴ - ۲ توبه از می
۶۵	۱-۴ - ۳ توبه از توبه کردن
۶۵	۲-۴ ورع
۶۸	۳-۴ زهد
۷۰	۴-۴ فقر
۷۳	۵-۴ صبر
۷۶	۱-۵-۴ صبر و خرد
۷۶	۲-۵-۴ صبر و عشق
۷۷	۶-۴ توکل
۷۹	۷-۴ رضا

فصل پنجم : احوال و بررسی آن در دیوان جامی

۸۱	۱-۵ محبت
۸۴	۲-۵ مشاهده
۸۷	۳-۵ قرب

۹۰	۴-۵ شوق
۹۲	فصل ششم : نظریه وجودی و وحدت وجود
۹۵	۱-۶ آراء وجودی جامی
۹۹	۲-۶ مراتب وجود
۱۰۱	۳-۶ وحدت وجود
۱۰۷	۴-۶ نماد های وحدت وجود
۱۰۷	۱-۶-۴ نور
۱۰۸	۲-۶-۴ آئینه
۱۰۸	۳-۶-۴ دریا و ظهورات آن
۱۰۹	۴-۶-۴ تمثیل به واحد و اعداد
۱۱۱	فصل هفتم : جامی و طریقت نقشبندیّه
۱۱۱	۱-۷ ظهور نقشبندیّه
۱۱۱	۲-۷ وجه تسمیه ی کلمه ی نقشبند
۱۱۳	۳-۷ نقشبندیّه در ماوراءالنّهر
۱۱۶	۴-۷ گرایش جامی به نقشبندیّه
۱۱۷	۵-۷ شاخه های نقشبندیّه
۱۱۸	۶-۷ مشایخ سلسله ی نقشبندیّه
۱۲۳	۷-۷ شجره ی طریقت نقشبندیّه
۱۲۵	۸-۷ شریعت و سنّت در طریقت
۱۲۶	۹-۷ اصول نقشبندیّه
۱۲۷	۱-۹-۷ هوش در دم
۱۲۷	۲-۹-۷ نظر بر قدم

۱۲۷	۳-۹-۷	سفر در وطن
۱۲۷	۴-۹-۷	خلوت در انجمن
۱۲۸	۵-۹-۷	یادکرد
۱۲۸	۶-۹-۷	بازگشت
۱۲۸	۷-۹-۷	نگاهداشت
۱۲۸	۸-۹-۷	یادداشت
۱۲۸	۹-۹-۷	وقوف زمانی
۱۲۹	۱۰-۹-۷	وقوف عددی
۱۲۹	۱۱-۹-۷	وقوف قلبی
۱۳۰		فصل هشتم : فرجام سخن
۱۳۰	۱-۸	خلاصه مطالب فصول هفت گانه
۱۳۳	۲-۸	نتیجه گیری
۱۳۵		کتابنامه

مقدمه

روزگار جامی یکی از ادوارِ باشکوه تمدن کهن ایران است. که با فروکش کردن طوفانِ هجوم و غارت تیموریان بر ایران به خصوص خراسان و هرات، فرصتِ مغتنمی را برای پرداختن به دانش فراهم ساخت و چنان شد که هراتِ پر آشوب و غارت شده، روز بازار هنر و ادب و مهد دانش‌های گوناگون گردید. طالبان و دانشیان این عصر فرصت را مغتنم شمرده و به کسب علوم همت گماشتند. ولی محوریت دانشِ مقبولشان را در فضای دایره‌ی وسیع علوم گم کرده بودند. به گونه‌ای که آنان سطح دایره‌المعارفی را بر محوریت تخصصی علوم ترجیح می‌دادند. چه بسا اگر جامی زمینه‌های دانشی و دانشوری خویش را با برآوردها و استنباط‌های خانقاهی و صوفیانه، و به عبارتی ملازم عرفان و تصوف نمی‌کرد، امروزه در تاریخ فرهنگ و ادب فارسی از چنین جایگاه رفیعی برخوردار نبود.

جامی در زمینه‌های مختلف از علوم ادبی، قرآن، حدیث، حکمت و عرفان گرفته تا علوم غریبه و لغز و معما اطلاعات وسیعی داشته، و می‌توان ادعا نمود که دیوان و منظومه‌های وی عرصه اظهار معلومات و اطلاعات متنوع وی بوده است. انس جامی با قرآن کریم و آشنایی وی با تفاسیر آن همچنین تسلط او بر دانش‌های دینی از نمونه‌های بارزی است که در سراسر آثارش می‌توان دریافت. آیات و مضامین قرآنی، به منزله ستارگانی روشن هستند که آسمان شعر وی را پر فروغ ساخته، به ویژه در دیوان و دو مثنوی سلسله الذهب و یوسف و زلیخا. و به اذعان خود وی قرآن است که وی را از ملازمتِ نفس می‌رهاند:

چون ز نفس و حدیثش آیی تنگ به کلام قدیم کن آهنگ

شاهدی گل‌عذار و مشکین خط چهره آراسته به عجم و نقط

(جامی، ۱۳۷۸، ب، ج: ۱: ۱۳۸)

قدرت و بیان جامی در درک و بیان و شرح اصطلاحات عرفانی و صوفیانه ویژگی بارز وی است. اساساً در قرون که جامی می‌زیسته، شیوه شعرا، توضیح نکات عرفانی پیشینیان بوده است و جامی علاوه بر تدوین لوایح که در بیان نکات عرفانی و اصطلاحات صوفیانه است در شرح آثار عرفانی ابن عربی نیز توانایی داشته و توانسته در قرن نهم که عرفان ایرانی رو به زوال و ابتدال می‌گراییده، برای آن پایه و اساس عالمانه‌ای را پی‌ریزی نماید و خود نیز در صف بزرگترین مؤلفان و شاعران عارف و صوفی مشرب فارسی جای گیرد. و نامش را به زیور «خاتم الشعری» ببیارید.

جوهر افکار فلسفی - عرفانی عبدالرحمان را نظریه‌ی وحدت وجودی تشکیل می‌دهد. در اواخر دهه‌ی هفتم سده نهم هجری بزرگ‌ترین دغدغه‌اش شناخت آراء و آثار ابن عربی بوده و از آن تاریخ به بعد زبان او شدیداً تحت تاثیر واژگان و اصطلاحات ابن عربی، رشد یافته و در سال ۸۸۶ ه. ق با نگارش شرح مشهورش بر لمعات عراقی می‌توان دریافت که در فضای اندیشه او چیزی جز ذهن و زبان ابن عربی حضور ندارد.

با مطالعه کتاب اشعه اللّمعات می‌توان به پختگی جامی در حوزه اندیشه ابن عربی پی برد.

جامی به دو شیوه افکار و مضامین عرفانی را بیان می‌نماید:

۱- از راه رساله‌های علمی (به وسیله شرح و توضیحاتی است که بر رسائل ابن عربی و دیگران نوشته، مانند شرح فصوص الحکم و اشعه اللّمعات).

۲- در اثرهای بدیع خود از جمله در دیوانهای سه‌گانه و مثنویهای هفت اورنگ.

جامی از جمله شخصیت‌های جامع‌الاطراف در زبان و ادبیات فارسی است که پرداختن به همه ابعاد شخصیتی وی، دقت، مطالعه و تأمل وافر همراه با تسلط کافی بر پاره‌ای از علوم را می‌طلبد. لذا نگارنده از میان آثار پرخیر و برکت این عارف نامی به دیوان او، و از میان ابعاد شخصیتی او فقط به جنبه عرفانی وی پرداخته و برای به انجام رسیدن این تحقیق ابتدا به مطالعه‌ی دیوان‌های سه‌گانه‌ی

وی پرداخت و بنای تحقیق خود را ابتدا بر جستجو در احوال، مقامات و وادی‌های هفت‌گانه‌ی عرفانی نهاد ولی ناگهان خود را با دریایی ژرف و پهناوری رویاروی یافت و آن، افکار وجودی و وحدت وجودی جامی در دیوانش بود که برای دریافت و درک بهتر آن چاره‌ای جز مطالعه‌ی کامل اشعه‌اللمعات، نقدالنصوص و مثنوی هفت اورنگ جامی نبود. و در نتیجه آن شد که فصلی به عنوان «افکار وحدت وجودی جامی»، بر پژوهش افزوده شد تا این تحقیق به کمال برسد. از سویی کمتر کسی است که نام عبدالرحمان جامی را شنیده باشد و نداند که وی تحت آموزه‌های فرقه نقشبندیه بوده است، لذا افزودن فصلی دیگر تحت عنوان «جامی و طریقت نقشبندیه» به این تحقیق ضرورت داشت.

در نهایت مبنای کار خود را در هشت فصل اصلی قرار دادم:

فصل اول درباره زندگی نامه و معرفی آثار وی.

فصل دوم عرفان و تصوف در روزگار جامی .

فصل سوم وادی‌های هفت گانه و بررسی آن در دیوان جامی .

فصل چهارم مقامات عرفانی و بررسی آن در دیوان جامی .

فصل پنجم احوال و بررسی آن در دیوان جامی.

فصل ششم نظریه وجودی و وحدت وجودی جامی.

فصل هفتم در خصوص جامی و طریقت نقشبندیه فراهم گردیده است. که گاه جهت اثبات

بعضی از عقاید وی ناچار از آثار دیگر عارف جام نیز خوشه چینی نموده‌ام.

فصل هشتم فرجام سخن و نتیجه گیری.

بیان مسأله تحقیق:

از خصایص مهم قرن نهم انتشار عقاید متصوفه است و از میان فرقه های مهم این دوره فرقه

نقشبندیه است و نقشبندیه شدن جامی این طریقت را از حیث علمی اعتبار بخشیده است . رسوم

ظاهری تصوف وی را به خود مجذوب نکرد و باعث شد که عارف جام به معنای اصلی عرفان روی

آورد و پیرو رویه و اسلوب ابن عربی گردد و از همین رو با تسلط به این آراء در صدد شرح و نقد

آراء ابن عربی و شاگردان وی برآمد از جمله در کتب نقدالنصوص و لوامع و لوائح که بیانگر ارتباط عمیق او با عرفان و تصوف است. در نیمه دوم قرن نهم هجری قمری به دوران بلوغ فکری و فرهنگی جامی نزدیکتر می‌شویم و اصول جهان بینی عرفانی همچون وحدت وجود، وحدت تجلی و مقامات و احوال عرفانی توأم با وادی‌های هفتگانه شالوده آثار و دیوان اشعار وی را تشکیل می‌دهد که این آموزه‌ها در نظام خانقاهی قرن نهم موثر افتاده است.

سوالات پژوهش:

در این پژوهش سوالات ذیل پیش روی ما قرار می‌گیرد که:

۱- تصوف جامی چگونه بوده است؟

۲- تاثیر عرفان و تصوف بر ادبیات فارسی تا قرن نهم چگونه بوده است؟

۳- مقامات و احوال وادی‌های هفت گانه در دیوان عبدالرحمن جامی چگونه مطرح گردیده

است؟

۴- تاثیر افکار وحدت وجودی ابن عربی در جامی چگونه بوده است؟

۵- طریقت نقشبندیه و تاثیر آن در جامی چگونه بوده است؟

فرضیه‌ها:

در خصوص سؤال‌های مطرح شده چند فرضیه مطرح می‌گردد که:

۱- جامی، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین شارحان تصوف، آثار بسیاری در زمینه معرفی و شرح موضوعات تصوف از خود به جا گذاشته است. او از باب قدرتی که در شرح معضلات تصوف و عرفان به نظم و نثر داشت، عرفان ایرانی را که در عهد وی رو به ابتدال می‌رفت، در پایه و اساسی عالمانه نگاه داشت و از این راه توانست در صف بزرگ‌ترین مؤلفان و شاعران صوفی مشرب پارسی گوی جای گیرد هرچند جامی در این شرح‌ها کمتر خلاقیت و نکته‌های نویافته از خود دارد و بیشتر شارح و مفسر آرای دیگران است.

۲- پیدایش شعر عرفانی در زبان فارسی بی‌شک یکی از مهم‌ترین حوادثی است که در تاریخ این

زبان رخ داده است

ورود اشعار عارفانه به فارسی تقریباً از اوایل قرن پنجم آغاز گردیده و موجب دمیدن روح تازه‌ای در کالبد شعر فارسی گشته و از برکت آن دامنه معنا در این زبان به تدریج گسترش یافته است تا آن جا که زبان فارسی حامل معانی عمیق عرفانی و ما بعد الطبیعی شد و از این راه به یک زبان مقدس و عمیق تبدیل شد. از دوره سنایی به بعد جوهر اصلی اشعار بعضی از شعرا عرفان و مباحث عرفانی می‌گردد گاه اهل دین و صوفیان مردم را به سازش با زمانه و تن دادن به قضا و قدر دعوت می‌کردند و گاه تصوف و عشق حقیقی را در پیرانه عشق مجازی جلوه می‌دادند که در این خصوص سعدی به لطف غزلش سر آمد بود و توانست در دوره های بعد مکتب خاص غزلسرائی به وجود آورد و با شهادت عبدالرحمان جامی پیغمبر غزل شناخته شده است. ولی چندی بعد حافظ همین غزل عاشقانه را با عارفانه پیوند می‌زند و انقلابی در غزل ایجاد می‌نماید که تا دوره‌های بعد سرمشق شاعرانی هم چون جامی قرار می‌گیرد.

۳- جامی اگر چه در دیوان خود برای مقامات و احوال و حتی وادی‌های هفت‌گانه ترتیبی اتخاذ ننموده است و با این عناوین از آنها یاد نکرده ولی دیوان وی مشحون از مطالبی از این قبیل می‌باشد .
۴- جامی بزرگترین مفسر و شارح آرای ابن عربی است و عقاید وحدت وجودی متأثر از آراء ابن عربی است و بهترین گواه ما نه تنها کتب لوائح، نقدالنصوص و اشعه اللمعات بلکه مثنویهای سلسله الذهب، تحفه الاحرار و سبحة الابرار نیز می‌باشند که جامی در آنها جهت تبیین آراء ابن عربی کوشیده است.

جامی اندیشه های ابن عربی را با زبانی رسا و گیرا به نظم و نثر بیان نموده و از آنجایی که آشنایی با نگارشهای رمز آلود ابن عربی برای نقشبندیان سده‌های دهم هجری به بعد در ماوراءالنهر فقط از طریق توصیفات و ترجمه‌های جامی میسر بود از اینرو جامی را بهتر از ابن عربی می‌دانستند. یقیناً آنها به خاطر نا آگاهی‌شان نسخه بدل را بر اصل ترجیح دادند.

۵- عبدالرحمان جامی طریقه‌ی نقشبندی را در مرکز هرات بیش از پیش رواج داد و هرات یکی از مراکز تجمّع نقشبندیان شد. در سمرقند اگرچه در زمان خواجه نظام الدین خاموش، نقشبندیان اندک نبودند ولی پس از مهاجرت خواجه عبیدالله احرار به آنجا، نقشبندیان سمرقندی بسیار شدند

گرایش جامی به صوفیان نقشبندی، دانشمندان هرات و سمرقند را دچار اعجاب و شگفتی کرد. .
مباحثات جامی بیشتر درباره عقاید نقشبندیه، طرز سیر و سلوک و نیز افکار محیی الدین ابن عربی
بوده است و از نظر فکری، بیش از همه تحت تأثیر شخصیت و نگاه خواجهی احرار بوده، به طوری
که بیشتر آثار جامی حاکی از پیوند عمیق او با عبیدالله احرار است. مجموعه آثار جامی نشان می‌دهد
که او روش سلوک در طریقت نقشبندیه را پیوسته تأیید و تبلیغ می‌کرده و رساله‌ای هم درباره
سلسله‌ی انتساب نقشبندیه نوشته است. سعدالدین کاشغری استاد معنوی جامی با دو واسطه مرید و
مؤسس طریقه‌ی نقشبندی بوده است. با استعداد معنوی که از جامی سراغ داشت او را وارد وادی
سیرو سلوک می‌نماید و جامی گفته‌های شیخ را توشه‌ی راه عرفانی خود می‌سازد و فیوضاتی کسب
می‌کند. تا بدان حد که از طرف «قطب» به عنوان «شیخ» تعیین شد و بارها اعتراف می‌نمود که «
تحمل بار شیخی نداریم.» در نهایت نقشبندی شدن جامی، طریقه‌ی خواجهگان نقشبندی را تکمیل
کرده و وجهی علمی آن طریقت خانقاهی رانیز مهیا ساخته است.

سابقه و ضرورت انجام تحقیق:

از خصایص قرن نهم هجری یکی انتشار عقاید متصوفه و دیگری ترویج افکار وحدت وجودی
ابن عربی است. که بازخورد هر دو خصیصه‌ی فوق را می‌توان همراه با دیگر مضامین عرفانی در
دیوان و دیگر آثار عبدالرحمان جامی جست. لذا با کنکاش در آثار وی می‌توان به جنبه‌های تازه و
بدیعی از شخصیت عرفانی جامی پی برد.

جامی از جمله شخصیت‌های چند بُعدی است که در زمینه‌های گوناگونی از جمله علوم ادبی،
عرفان، فلسفه، قرآن، حکمت و حدیث اطلاعات وسیعی داشته ولی افسوس آن چنان که شایسته‌ی
وی است بدان توجهی نگردیده. ناگفته نماند کامل‌ترین اثری که تاکنون درباره جامی به زیور طبع
آمده «نقد و بررسی آثار و شرح احوال جامی» است که اعلاخان افصح زاد، درباره زندگی و آثار جامی
مطالب ارزنده‌ای را ارائه نموده است.

در خصوص عرفان جامی هنوز اثر پژوهشی منسجم و مطرحی وجود ندارد، لذا با توجه به علاقه
شخصی خویش در پرداختن به مباحث عرفانی، بر آن شدم تا در گستره دیوان جامی به تبیین مباحث

عرفان و تصوف، آراء وحدت وجودی و طریقه‌ی نقشبندیّه‌ی وی پردازم و در نهایت چنان شد که مجموعه حاضر در نهایت فراهم گردید. تا شاید مقبول علاقه‌مندان به عرفان جامی قرار گیرد.

بی‌تردید اعتلای ادبیات امروز ما در گرو توجه خاص به ادبیات گذشته است و نگارنده بر این امید است که این تحقیق بتواند مقدمه‌ای برای انجام کارهای موثرتر در خصوص آشنایی با اندیشه‌های عبدالرحمان جامی واقع گردد.

نگارنده بر این باور است که این تحقیق بی‌عیب و نقص نخواهد بود و تا رسیدن به نقطه سرانجام راه درازی در پیش دارد که بی‌گمان نظر عنایت خوانندگان محترم مشوق برداشتن گام‌های بعدی در این مسیر خواهد بود.

در پایان از زحمات بی‌دریغ اساتید روشن ضمیر نیکو رای خویش جناب آقای دکتر حسن بساک ، استاد محترم راهنما، و جناب آقای دکتر محمد جواد عرفانی بیضایی ، استاد محترم مشاور، که با صبر و حوصله فراوان زحمت راهنمایی و ارشاد این پژوهش را پذیرفتند سپاسگزاری می‌نمایم. همچنین از کلیه‌ی اساتید محترم دانشگاه پیام نور مرکز مشهد که افتخار شاگردی‌شان مایه‌ی مباهات این حقیر می‌باشد سپاسگزارم.

سپاس مضاعف از برادر بزرگوارم جناب آقای دکتر حسن نصیری جامی که با توصیه‌های ارزنده‌ی خویش و همچنین با در اختیار قرار گذاشتن گنجینه کتب نفیس خویش مرا هم چون همیشه مورد لطف و احسان دو چندان خویش قرار دادند.

در نهایت بر خود لازم می‌دانم از زحمات بی‌دریغ همسر صبور و مهربانم که وام‌دار مروّت و مدارای اویم تشکر و قدردانی نمایم .

والحمد لله رب العالمین

محمد ابراهیم نصیری جامی

پاییز ۱۳۸۹